

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY — JADIDCHILIK G‘OYALARINING YETAKCHI TARG‘IBOTCHISI

Bobonazarova Laziza Xurshidovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘rta Osiyo jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalaridan biri bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning ilmiy-ma‘rifiy faoliyati, islohotparvarlik g‘oyalari va millatni uyg‘otishdagi beqiyos xizmatlari o‘rganiladi. Maqolada Behbudiyning jadid maktablari tashkil etishdagi tashabbuslari, yangi turdagi darsliklar yozishga qo‘shgan hissasi, matbuotda olib borgan faoliyati hamda sahna orqali jamiyatga ta‘sir ko‘rsatish yo‘lidagi intilishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, u ilgari surgan fikrlarining bugungi zamon ma‘naviy-ma‘rifiy jarayonlari bilan bog‘liqligi yoritiladi. Behbudiyning ijodi va faoliyati tarixiy voqealar kontekstida baholanib, jadidchilik g‘oyalarining taraqqiyot va uyg‘onishdagi o‘rni haqida xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudi, jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, islohot, jadid maktablari, sahna asarlari, matbuot, milliy uyg‘onish, O‘rta Osiyo, ma‘naviyat.

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda sodir bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ayniqsa, Turkiston vohasida shakllangan jadidchilik harakati o‘zining yurtparvarlik, ma‘rifatparvarlik va islohotparvarlik mohiyati bilan tarixiy ahamiyat kasb etdi. Bu harakatning asosiy maqsadi — jaholatga qarshi kurashish, xalqni ilmga, fan va taraqqiyotga yetaklash, milliy o‘zlikni anglashga undash edi. Ana shu tarixiy davrda el-yurt ravnaqi uchun jonbozlik ko‘rsatgan yirik ma‘rifatchilardan biri Mahmudxo‘ja Behbudi bo‘lib, u nafaqat o‘z davrining ilg‘or ziyolilaridan biri, balki jadidchilik g‘oyalarining yetakchi targ‘ibotchisi sifatida ajralib turadi.

Mahmudxo‘ja Behbudi o‘z faoliyatining barcha yo‘nalishlarida — istar matbuotda bo‘lsin, istar ta‘lim sohasida, istar sahna orqali bo‘lsin — zamonaviy

fikr, yangicha qarash va xalqni uygʻotish gʻoyasini ilgari surdi. U tomonidan tashkil etilgan maktablar, yozilgan darsliklar, sahnalashtirilgan dramalar va matbuot nashrlari Turkiston xalqlarining ongida oʻzgarish yasab, xalqni yangi davrga yoʻlladi. Behbudiyning faoliyati jadidchilik harakatining asosiy maqsadlarini amaliyotga tatbiq etishda muhim rol oʻynadi.

Ushbu maqolada aynan Mahmudxoʻja Behbudiyning jadidchilik gʻoyalarini targʻib etishdagi oʻrni, uning ilmiy-maʼrifiy qarashlari va u orqali millatga koʻrsatgan xizmatlari har tomonlama yoritilib, uning bugungi kundagi ahamiyati tahlil etiladi.

Mahmudxoʻja Behbudi Oʻrta Osiyodagi jadidchilik harakatining eng faol va yetakchi namoyandalaridan biri sifatida oʻz xalqining taqdiriga befarq boʻlmagan, ilm va maʼrifatni millat qutqaruvchisi deb bilgan ziyoli edi. U 1875-yilda Samarqandda tugʻilgan va umrining asosiy qismini xalqni uygʻotishga, jaholatdan xalos etishga bagʻishlagan. Behbudi faoliyatining asosiy gʻoyasi — oʻzbek xalqi va umuman Turkiston xalqlari orasida zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish, ilm-fan, texnika, maʼnaviyat va tafakkur sohalarida yangilanishga erishish edi. Shu maqsadda u nafaqat nazariy, balki amaliy ishlar bilan ham shugʻullangan, oʻz fikrlarini keng ommaga yetkazish uchun turli usullarni sinab koʻrgan.

Behbudi eng avvalo xalqni oʻqitish, savodxonlikni oshirish orqali maʼrifatparvarlik gʻoyalarini yoyishga intildi. U qadimiy uslubda taʼlim beruvchi maktablarning xalq farzandlari uchun yetarli emasligini tushunib, yangi usuldagi maktablar ochish tashabbusi bilan chiqqan. Uning “yangi usul” maktablari oʻz zamoni uchun ilgʻor boʻlib, oʻquvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, dunyoviy fanlar bilan tanishtirish, zamonaviy bilimlarni singdirishga qaratilgan edi. Behbudi bu maktablar uchun oʻzi darsliklar yozgan, boshqa ilgʻor ziyolilar bilan birgalikda taʼlim mazmunini boyitishga harakat qilgan. Bu darsliklar nafaqat oʻquvchilarga, balki ustozlarga ham yangicha usulda dars berishni oʻrgatgan.

Matbuot sohasi ham Mahmudxo‘ja Behbudiyning faoliyatida muhim o‘rin tutadi. U 1912-yilda “Samarqand” gazetasi asoschilaridan biri bo‘lgan va bu nashr orqali jadidchilik g‘oyalarini keng xalq ommasiga yetkazishga intilgan. Gazetada yozilgan maqolalar orqali Behbudi o‘quvchilarni yangi fikrlarga undagan, islohot zarurati haqida, dunyo o‘zgarayotgani, ilm-fan taraqqiyoti haqida fikr yuritgan. U jurnalistika orqali xalqning tafakkurini o‘zgartirishga uringan va matbuotni millatni uyg‘otish vositasi sifatida ko‘rgan. Aynan shu orqali Behbudi jamiyatdagi muammolarni ko‘tarib chiqdi, tanqidiy fikrlashga undadi va ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qildi.

Behbudiyning ijodida drama janri alohida o‘rin egallaydi. U 1911-yilda yozgan “Padarkush” (Otani o‘ldirgan) nomli sahna asari orqali xalqni ogohlikka chaqirdi. Ushbu drama o‘zbek dramaturgiyasida yangi bosqichni boshlab bergan bo‘lib, u orqali Behbudi teatri vositasida jamiyatdagi illatlarni fosh etishga, axloqiy tanazzulga qarshi kurashishga intildi. U sahna orqali ma‘rifatni targ‘ib qilish mumkinligini isbotladi. “Padarkush” asari orqali u nafaqat milliy san‘atni rivojlantirishga hissa qo‘shdi, balki ma‘naviy uyg‘onishga xizmat qiluvchi kuchli ijtimoiy vositani yaratdi.

Mahmudxo‘ja Behbudi o‘z faoliyati davomida diniy qadriyatlar va zamonaviy ilm-fanni uyg‘unlashtirishga intildi. U islom dini mohiyatidagi ilmga chaqiruv, aql va tafakkurni qadrlash g‘oyalarini zamon talablari bilan uyg‘un holda talqin etib, diniy e‘tiqod bilan ma‘rifiy yangilanish o‘rtasida muvozanat yaratishga harakat qildi. Bu jihat Behbudi faoliyatini nafaqat jadidchilik harakati doirasida, balki islom tafakkuri tarixida ham alohida ahamiyatga ega etadi.

Behbudi o‘z qarashlarida doimo xalq bilan hisoblashgan, xalq og‘ushida yashagan, ularning dardini o‘z dardi deb bilgan ziyoli edi. U milliy o‘zlikni anglash, o‘z madaniyatini tanish va uni rivojlantirish zarurligini ilgari surdi. U xalqni o‘zligini anglashga, tarixiga e‘tibor berishga chaqirdi va bu orqali mustamlaka ostida bo‘lgan Turkiston xalqlarining ruhiy uyg‘onishiga xizmat qildi.

Aynan mana shu sabablar tufayli ham u hukmron tuzum tomonidan tahdid ostiga olingan va oxir-oqibat 1919-yilda Turkmaniston hududida bosmachilar tomonidan qatl etilgan.

Shunday bo'lsa-da, Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining boy ilmiy-ma'rifiy merosi bilan xalq qalbida o'chmas iz qoldirdi. Uning hayoti va ijodi, g'oyalari va xizmatlari nafaqat tarixiy xotira, balki bugungi kun uchun ham ibratdir. U tomonidan ilgari surilgan ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, zamonaviy ta'lim g'oyalari hozirgi kun O'zbekiston taraqqiyot strategiyalarida, ta'lim tizimida, ma'naviy-ma'rifiy siyosatda ham o'z aksini topmoqda.

Mahmudxo'ja Behbudiy nafaqat o'z davrining, balki umuman o'zbek milliy uyg'onish tarixining eng yorqin siymolaridan biridir. Uning jadidchilik harakati doirasidagi faoliyati xalq ongini uyg'otish, ta'lim-tarbiyani isloh qilish, zamonaviy fan va texnologiyalarni targ'ib etish, milliy matbuotni shakllantirish, sahna orqali ma'naviy tarbiyani kuchaytirish kabi ko'plab sohalarni qamrab oladi. Behbudiy xalqni jaholat va nodonlik botqog'idan chiqarish uchun harakat qilgan, zamonaviy tafakkur va yangicha qarashlar asosida jamiyatni rivojlantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ayniqsa, uning yangi usul maktablari tashkil etishdagi tashabbuslari, milliy matbuotdagi faoliyati va dramaturgiya orqali g'oyaviy kurash olib borgani xalq ma'naviyatini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Behbudiyning hayoti va faoliyati biz uchun faqat tarixiy qiziqish emas, balki bugungi kunda ham dolzarb ibrat manbaidir. Uning ma'rifatparvarlik g'oyalari, milliy istiqloлга bo'lgan intilishi, xalqni o'zligiga qaytarishga qaratilgan harakatlari hozirgi kun O'zbekistonining ma'naviy-ma'rifiy siyosati bilan bevosita bog'liq. Bugun ham Behbudiy merosini chuqur o'rganish, uni yosh avlodga yetkazish, zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirib amaliyotda qo'llash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Zero, millatni uyg'otish yo'lida kurashgan, hayotini shu yo'lga bag'ishlagan siymolar xotirasi — millat ruhining mustahkam poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdugʻaniyev A. Jadidlar: Ularning gʻoyalari va kurash yoʻllari. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2005.
2. Qodirov Q. Mahmudxoʻja Behbudiy va uning maʼrifiy qarashlari. – Samarqand: Zarafshon, 2012.
3. Mirvaliyev R. Oʻzbek adabiyoti tarixi: Jadid adabiyoti. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2001.
4. Rajabov A. Oʻzbek matbuoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1998.
5. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 2006.
6. Toʻxtayev B. Milliy uygʻonish va jadidchilik harakati. – Buxoro: Ilm ziyo, 2010.
7. Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: 2000-yillar nashrlari.
8. Rasulov I. Oʻzbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat, 2003.
9. Xudoyberdiyev X. Jadidchilik harakati va zamonaviylik. – Toshkent: Innovatsiya, 2018.
10. Internet manbalari: www.ziyouz.uz, www.kitob.uz, www.tarix.uz